

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Prediplomski studij hrvatskog jezika i književnosti

Kristina Stipić

Glagoljica jučer i danas

Završni rad

Mentor: Izv. prof. dr. sc. Ivan Jurčević

Osijek, 2011.

Sažetak

Ovim se radom tematizira staro pismo glagoljica koja je u stalnoj upotrebi bila od 9. do 11. st. Postoje tri glavne regije glagolizma: hrvatska, bugarsko-makedonska i češko-moravska. Glagoljica je nastala za potrebe Slavena, a unatoč tomu što postoje brojne teorije o njezinu nastanku, malo tko danas sumnja da je ona autorsko djelo Konstantina Filozofa, koje je nadahnuto filozofijom, geometrijom i religioznošću. Glagoljsko je pismo posebno i zanimljivo jer, osim toga što početna slova azbuke daju akrostih, njegova slova imaju i brojčane vrijednosti. U literaturi se spominju dva temeljna njezina tipa: obli i uglati, a u zadnje vrijeme često i trokutasti. Oblike glagoljskih pisama najbolje je tražiti u glagoljskim djelima među kojima se, svojom važnošću za hrvatski narod, ističu Bašćanska ploča poznata kao „*dragi kamen hrvatske kulture i pismenosti*“, kako je to nadahnuto zapisao hrvatski jezikoslovac Stjepan Ivšić.¹ i tiskarski prvijenac Misal po zakonu rimskog dvora iz 1483. godine. Rad bilježi i kako se glagoljica odrazila u današnjim vremenima. Osnovane su brojne akademije gdje se daju tečajevi azbuke i njeguje čuvanje glagoljske djelatnosti. Glagoljska su slova kao ukras zastupljena na brojnim predmetima, a o njima često govore i umjetnici kojima je glagoljica postala inspiracija za poetska i prozna djela.

Ključne riječi: glagoljica, razvoj, teorije.

¹ Lukić, Milica. Prva hrvatska lektira: Prijedlozi za čitanje Bašćanske ploče u srednjoškolskoj nastavi. // Život i škola 11 (1/2004). Str. 99.

Sadržaj

1. Uvod	4
2. Upoznavanje s glagoljicom i njezini ogledi u prošlosti.....	5
2. 1. Definiranje glagoljice i ostali njezini nazivi.....	5
2. 2. Karakteristike glagoljice.....	6
2. 2. 2. Brojevi	7
2. 2. 3. Ligature	8
2. 3. 4. Kratice	9
2. 3. Teorije o postanku glagoljice	9
2. 3. 1. Egzogena teorija	10
2. 3. 2. Egzogeno-endogena teorija	11
2. 3. 3. Endogena teorija.....	11
2. 3. 4. Ostale teorije.....	12
2. 4. Tipovi i razvoj glagoljice	13
2. 5. Simboličko-geometrijski ustroj glagoljice	15
2. 6. Tekstovi na glagoljici	16
2. 6. 1. Rukopisna glagoljska djela.....	16
2. 6. 2. Tiskana glagoljska djela	18
3. Glagoljski ogled u današnjim vremenima	20
3. 1. Akademije, instituti, društva, muzeji i knjižnice	20
3. 2. Glagoljica kao inspiracija umjetnika	22
4. Zaključak	24
5. Literatura	25
6. Dodaci	27

1. Uvod

Glagoljica je pismo koje je oduvijek imalo važno mjesto u hrvatskoj povijesti, a umjetnička ostvarenja na tom pismu uskrsnula su u današnjim vremenima. U upotrebi je bila „od posljednjih desetljeća IX. stoljeća dalje do u XIX. stoljeće“². Ovim ću radom najprije govoriti o općenitim podacima za glagoljsko pismo nakon čega ću prikazati kako se ono razvijalo, kao i moguće poznate teorije njezina nastanka. Važno je naglasiti da niti jedna teorija nije sa sigurnošću točna jer se s vremena na vrijeme pojavi neka nova, ali to ne znači da ih ne trebamo i dalje proučavati pa i pronalaziti ih. Radom sam pokušala obuhvatiti najvažnija rukopisna i tiskana glagoljska djela o kojima nisam detaljnije govorila jer sam se htjela, prije svega, osvrnuti na samo pismo. Drugim dijelom rada bavit ću se proučavanjem utjecaja glagoljice na sadašnjost što znači da će taj dio govoriti o tome gdje je sve ona zastupljena kao dio umjetnosti iako se njome službeno više ne piše.

² Hercigonja, Eduard. Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2009. Str. 25.

2. Upoznavanje s glagoljicom i njezini ogledi u prošlosti

Početak ovoga rada govorit će o pojmu glagoljica kao što će dati i nekoliko definicija toga starog hrvatskog pisma koje je obilježilo hrvatsku povijest, a time i kulturu koja je nezaobilazna tema pri svakom detaljnom proučavanju glagoljskoga pisma. Ovdje ćemo se upoznati s iskonom glagoljice i njezinim razvojem, kao i utjecajem, do suvremenijih dana o čemu će više biti riječi u sljedećem većem poglavlju. *Upoznavanje s glagoljicom i njezini ogledi u prošlosti* poglavlje je koje semantički opravdava dio naslova ovoga rada – *Glagoljica jučer*.

2. 1. Definiranje glagoljice i ostali njezini nazivi

Ulaskom u detaljniju razradu o starom pismu, glagoljici, svakako je važno dati definicije toga pojma kako bi se vidjela mišljenja poznatih istraživača koji su nam ostavili korisne knjige sa znanstvenim, ali i umjetničkim umijećem glede glagoljskoga pisma i njegovu utjecaju na kulturu.

Prije definiranja glagoljice, korisno je spomenuti mjesta gdje se njome pisalo. Žubrinić bilježi sljedeća područja: Panoniju, Hrvatsku, Bosnu, Zahumlje (današnju Hercegovinu), Makedoniju, Bugarsku, Moldaviju i Rusiju, a želeći usustaviti ta mjesta navodi tri glavne regije glagolizma gdje kao prvu ističe hrvatsku, drugu bugarsko-makedonsku i treću češko-moravsku. Barbara Oczkova daje jedan, nazivom skromniji, opis rasprostranjenosti glagoljice pa kaže: „Glagoljica je dakle obuhvaćala Liku, Krbavu i područja srednjega toka Kupe i Une.“³

Slavomir Sambunjak piše kako se glagoljica najčešće definira kao „jedno od slavenskih alfabetskih pisama, koje je možda i najstarije slavensko pismo, a stvorio ga je Konstantin Filozof za potrebe kristijanizacije Slavena u drugoj polovici devetoga stoljeća.“⁴ Tu definiciju ne

³ Oczkova, Barbara. Hrvati i njihov jezik. Zagreb: Školska knjiga, 2010. Str. 123.

⁴ Sambunjak, Slavomir. Gramatografija Konstantina Filozofa Solunskoga. Zagreb: Demetra, 1998. Str. 11.

smatra najčvršćom pa kaže da su Slaveni na svojim područjima koristili tzv. črte i rjeze, „a skupine takvih znakova poistovjećuju se s protoglagoljicom, onim sustavom glagoljskih slova i onim njihovim likovima kakvi su, pretpostavlja se, bili u svojim čistim, prvotnim, idealnim početnim oblicima.“⁵ Time se dovodi u pitanje Konstantinovo autorstvo glagoljice kao i deveto stoljeće – vrijeme glagoljskog iskona.

Mateo Žagar u svome članku *Glagoljica u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi* zabilježio je kako je glagoljica „pismo koje je Konstantin Filozof, po naputku bizantskoga cara, sastavio u Carigradu uoči odlaska u Moravsku 863. g., u „slavensku misiju“, kako bi ondje, uz pomoć knjiga ispisanih slavenskim pismom i jezikom, stvorio pretpostavke za osnivanje slavenske crkvene organizacije, neovisne o franačkoj.“⁶ Anica Nazor u svojoj definiciji ne spominje tvorca pisma, ali navodi vrijeme njegova nastanka baš kao što to čine Slavomir Sambunjak i Mateo Žagar. Njezina je definicija donekle najbolje opisala gramatički karakter glagoljice jer ju opisuje kao „fonološko pismo: ona fiksira glasoviti sustav onoga južnoslavenskoga jezika kojemu je u osnovi jedno od bugarsko-makedonskih narječja, najvjerojatnije iz okolice Senja.“⁷

Među starijim nazivima za glagoljicu Žagar bilježi sljedeće: „*slavensko pismo, Littera Hieronymiana, littera slava, hrvacke knjige*.“⁸ Današnji naziv *glagoljica* izveden je od glagola *glagoljati* što znači govoriti, obavljati liturgiju na staroslavenskom jeziku. Prvi je put zasvjedočen u pismu Franje Glavinića rimskoj Propagandi od 11. siječnja 1626. godine., a učestalije se koristi od 9. stoljeća. „*glagoljski [...] glagoliticus, alphabetum glagoliticum, scriptura glagolitica*“⁹ pridjevi su iz latinskih tekstova koji datiraju iz 16. stoljeća i kojima važnost pridaje Mateo Žagar. Darko Žubrinić bilježi da su glagoljicu u 16. stoljeću zvali *bukvicom*, prema slovu *buky*, a u narodu su to staro pismo zvali *popovicom, kurilovicom* i *pismom sv. Jeronima*. Svi ti brojni nazivi upućuju na njezinu veliku rasprostranjenost u narodu.

2. 2. Karakteristike glagoljice

⁵ Isto, 12.

⁶ Žagar, Mateo. *Glagoljica u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi*. // *Povijest hrvatskoga jezika*. Zagreb: Croatica. 2008. Str. 148.

⁷ Nazor, Anica. *Knjiga o hrvatskoj glagoljici „Ja slovo znajući govorim“*. Zagreb: Erasmus naklada, 2008.

⁸ Žagar, Mateo, n. dj., 148.

⁹ Isto, 149.

Pod ovim ću poglavljem govoriti o samom nazivu glagoljskoga pisma, brojčanim vrijednostima glagoljskih slova te o ligaturama i skraćenicama koje su odigrale važnu ulogu u povijesti toga pisma, ali i u sadašnjosti imaju bitnu ulogu jer ih trebamo poznavati kako bi mogli detaljnije govoriti o nekom važnom glagoljskom tekstu, njegovu vremenu i načinu življenja glagoljaša.

2. 2. 1. Azbuka

Redovi početnih slova pisama otkrivaju nam naziv samoga pisma pa kao što postoji abeceda prema slovima *A, B, C*; alfabet prema *alfa* i *beta* tako je i naziv glagoljska azbuka nastao od početnih slova *azъ* i *buky*. Dokaz da je azbuka postojala vidi se iz Münchenskog abecedarija iz 11. st. koji se danas čuva u Münchenu. Predstavlja pergamenu na kojoj je ispod ćirilске ispisana i glagoljska azbuka s trideset devet slova. Za potvrdu njezina postojanja svakako je važno spomenuti da je i Juraj iz Slavonije, tđđ. na pergameni, zapisao azbuku prema svome sjećanju, a danas je ona dostupna u knjižnici u Francuskoj. Azbuka se sastoji od tridesetak slova što je ovisilo o tipu i vremenu njezine upotrebe. Imena slova, prema azbućnom redu, tvore akrostih „azъ buky vědē glagoljъ dobrē estъ živēti zēlo zemli“¹⁰ što bi prema Anici Nazor znaćilo „Ja slovo znajući govorim: dobro je živjeti vrlo [na] zemlji“¹¹ Zatim slijedi slovo *iže*, *i* – početno slovo Isusova imena. Iza slova *i* nalazi se *đervъ* koji se nalazi u rijećima kao što su evanđelje i anđel. *Slika 1.* donosi prikaz ostalih slova i njezinih naziva, kao i brojeva o ćemu će više biti rijeći u sljedećem poglavlju.

2. 2. 2. Brojevi

Glagoljska slova azbuke posjeduju brojćanu vrijednost. Źubrinić u ćlanku *Glagoljski brojevi* kaēe kako njih nalazimo već i kod Bašćanske ploće gdje se spominju dvanaest apostola i ćetiri evanđelista. „U mnogobrojnim hrvatskim glagoljskim knjigama se 'dvanaest apostola' piše

¹⁰ Damjanović, Stjepan. Slovo iskona. Zagreb: Matica hrvatska, 2004. Str. 50.

¹¹ Nazor, Anica, n. dj., 14.

kao 'dva na dest apostolov', glagoljicom: dva na dest apostolov, ili brojem: •b•y•¹² što znači da se brojevi glagoljicom pišu onako kako se i izgovaraju. Datume i godine stari su Slaveni zapisivali brojevima, a o tome može posvjedočiti Darovnica slavnoga Dragoslava gdje se prvi put spominju Vrbnik i Dobrinj na otoku Krku. Važno je spomenuti i da nam je, već spomenuti, Juraj iz Slavonije ostavio azbuku s odgovarajućim brojčanim vrijednostima.

Da je riječ o brojčanoj, a ne o slovnoj vrijednosti znamo po tome jer se uvodi tilda, potez iznad slova i mali kvadratić ili kružić ispred i iza slova. Slovu *a* ili *azъ* pripada broj 1, *buky* 2, *vêdê* 3 i tako dalje sve do *iže* koji predstavlja desetku. Nakon njega slijedi još jedno *i* s brojem 20, nakon kojega se, sve do slova *r*, brojčane vrijednosti povećavaju za 10. Pošto slovo *r* ili *rbci* ima brojčanu vrijednost 100, tako sva ostala slova do *c* rastu za brojčani iznos od 100. Glagoljski slovo *č* predstavlja 1000, *š* 2000 i *ž* 3000. Kod ostalih se slova ne bilježe brojevi.

Žubrinčić spominje i drugu mogućnost pisanja brojčane vrijednosti slova *š* te kaže: „Druga je mogućnost godinu 2000. pisati kao •м•Ѡ•¹³ Anica Nazor u *Knjizi o hrvatskoj glagoljici* napominje kako „od broja 11 do broja 19 na prvo mjesto dolazi jedinica a zatim desetica; tako se ti brojevi pišu i u većem poretku, iza stotica): Ä=4 мĚ=12 •l•b•=52 [...] •t•ž•y•=317¹⁴.

2. 2. 3. Ligature

Prema Anici Nazor, ligature ili spojnice „Osobit su način kraćenja teksta. Nastaju kad se spoje dva slova koja imaju jedan dio identičan.“¹⁵ Njih naziva pravim ligaturama te napominje kako su se u mlađem razdoblju upotrebljavale nepravne, nejednake ili neadekvatne ligature kod kojih je dvama slovima zajednička samo jedna crta ili se spajaju nejednaki dijelovi. Mateo Žagar ligature smatra tradicionalnim sredstvima za razbijanje sazičenosti uzrokovane jednoličnim okomitim linijama. Žubrinčić uvodi podjelu ligatura na vodoravne ili horizontalne te okomite ili vertikalne. Vodoravnim bi pripadale *tv*, *mv* i *sl*., a okomitima one poput *to* ili *ot* (*v. Sliku 2.*). Govoreći o tehnici lomljenih, odnosno kompozitnih ligatura, Žagar spominje i njihovu ekonomičnost, a Slavomir Sambunjak skoro niječe tu njihovu funkciju smatrajući kako im to nije

¹² Žubrinčić, Darko. Glagoljski brojevi. // Partner u učenju 11 (2001). Str. 35. URL: <http://element.hr/static/files/1-Realni%20brojevi/O%20podrijetlu%20brojeva/O%20podrijetlu%20brojeva%20-%20Glagoljski%20brojevi%20-%20Clanak%20iz%20MiSa%20br.%2011.pdf> (22. kolovoza 2011.)

¹³ Isto, 36.

¹⁴ Nazor, Anica, n. dj., 14.

¹⁵ Isto, 16.

prvotna zadaća, već su „mala [...] likovna remek-djela za sebe“¹⁶ kojima je tek usputna, popratna prednost uštedjeti prostor i vrijeme. Važno je spomenuti kako Sambunjak krojenje ligatura dovodi u vezu s magijom, aklemijom pa i Bogom što potvrđuje citat: „Jer, povezivati slova jednako je povezivanju elemenata svijeta u magiji, kabali ili alkemiji. Dovoditi, dakle, u kontakst i sljubljivati različite postojeće forme u nove i još nepostojeće i složenije, i u slavenskome je pismu prava duhovna avantura, posao za upućene u božanske misterije.“¹⁷

2. 3. 4. Kratice

Slaveni su po uzoru na Grke i Latine upotrebom vezice ili tilde iznad slova „pokraćivali sveta imena IC, XP, ЪБ [...] i slična isključivo sveta imena, *nomina sacra*, i to ne zbog toga što su na taj način htjeli štedjeti vrijeme i prostor, skup pergament, nego zbog toga što su time izdvajali ono što ima posebnu vrijednost i razlikovalo se metafizički od svakodnevnoga i profanoga, tvarnoga i ovosvjetskoga.“¹⁸ Da nije riječ o štednji, Sambunjak piše, potvrđuje to što su se kratila samo sveta imena. Knežević u svojoj *Filozofiji* govori kako je još u Starome zavjetu bilo zabranjeno pisanje i izgovaranje pa čak i poznavanje pravog Božjeg imena. Sambunjak napominje kako se uporabom kratica ukazuje na svetost i posebnost svetoga imena.

2. 3. Teorije o postanku glagoljice

Postanak glagoljice i glagoljski tvorci opširne su teme koje su istraživali i o kojoj su pisali brojni znanstvenici. Žubrinić navodi da postoje četrdesetak teorija o postanku glagoljice. Rođenje glagoljice neki povezuju s djelovanjem sv. Ćirila i Metoda, a drugi s pokrštaivanjem Hrvata. Međutim, ima i onih koji iskon glagoljice nalaze u Armeniji, oko Azovskoga mora i sl. Pod ovim ću poglavljem najprije govoriti o trima najpoznatijim teorijama koje su zabilježene u knjigama o hrvatskoj glagoljici (egzogena, egzogeno-endogena i endogena), a nakon njih i o onima koje su manje poznate i manje vjerojatne

¹⁶ Sambunjak, Slavomir, n. dj., 176.

¹⁷ Isto, 178.

¹⁸ Isto, 174.

2. 3. 1. Egzogeno teorija

Egzogeno teoriji bitna su „polazišta koja za svaki glagoljični grafem traže uzor izvana u nekom drugom grafijskom sustavu“¹⁹. Uzore glagoljici najviše se tražilo u grčkom kurzivnom pismu iz 8. i 9. st. čiji je kurziv u u funkciji bržeg pisanja teksta. „Okolo dokazivanja te veze (grčki kurziv – glagoljica) osobito su se trudili engleski paleograf Isaac Taylor i hrvatski slavist Vatroslav Jagić“²⁰ pa se u literaturama njihova zastupanja javljaju pod nazivom Taylor-Jagićeva teorija. Uvjerljiva su bila izvođenja nekih grafema, ali nije ih bilo mnogo pa ostali istraživači kao što su V. Vondrák, R. Nahtigal, F. F. Fortunatov, N. S. Trubeckoj, J. Vajs. i dr. pokušali dio glagolskih grafema objasniti ugledanjem u grčki alfabet, „a dio ugledanjem u druga pisma: starožidovsko (u samarićanskoj varijanti), koptsko, hazarsko, sirijsko, gruzijsko, armensko itd.“²¹ Zanimljiv je i pokušaj L. Geitlera da glagoljicu dovede u vezu s albanskim pismom kao i nastojanja Kl. Grubišića da migracije Gota i Slavena smatra ključnima za nastanak same glagoljice. Prema njemu je ona nastala ugledanjem na alfabet vizigotskoga biskupa Wulfile. 60-ih god. 20. st. P. J. Černyh, V. A. Konstantinov i Lj. V. Čerepnjin pokušavali su glagoljicu dovesti u vezu s nedešifriranim znakovima koji su nađeni u Pričnomorju.

Neosporiva je činjenica da neka glagoljska slova, grafemi slične onima iz kojega od spomenutih pisama („npr. grč. γ: glag: g“²²), ali važno je zaključiti kako ova egzogeno teorija nije najbolje prihvaćena jer ima i onih slova se kroz tu teoriju ne mogu razjasniti iz čega proizlazi da je jedino morala postojati jedan autor, osoba iz grčkog, kršćanskog kulturnog ozračja koja je svojim znanjem jezika i filozofije skrojila pismo glagoljicu. S time se slaže i Frane Paro koji kaže: „Glagoljsko je pismo autorsko djelo.“²³ Malo je stručnjaka koji sumnjaju da je ta osoba Konstantin-Ćiril.

¹⁹ Damjanović, Stjepan, n. dj., 54.

²⁰ Isto, 54.

²¹ Isto, 54.

²² Isto, 55.

²³ Paro, Frane. Četiri glasnika radosne vijesti Konstantina Filozofa. // Slovo 56-57 (2006-2007). Str. 436. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=35206 (23. kolovoza 2011.)

2. 3. 2. Egzogeno-endogena teorija

Polazišta ove teorije leže u stavu da se prvotna glagoljica sastojala od dviju vrsta grafema od kojih su se jedni razvili u sustavu i zovemo ih endogenima i onima koji su u sustav došli izvana pa ih nazivamo egzogenima.

Stjepan Damjanović smatra kako je važno podsjetiti se da je Konstantin je Ćiril stvorio novo, originalno pismo s time da na umu trebamo imati činjenicu da tu originalnost ne smijemo shvatiti kao „posvemašnju odsutnost veze između glagoljice i onih pisma koja je Konstantin-Ćiril poznavao.“²⁴

2. 3. 3. Endogena teorija

Endogena teorija polazi od toga da se u obzir ne smiju uzimati poticaji izvana, već da se treba tražiti grafički ključ glagoljice, tražiti elemente od kojih su svi grafemi sastavljeni, a time i načine njihova slaganja. Finski slavist Georg Černohwostow smatrao je da treba poznavati psihologiju, kulturu, karakter i okolnosti života onoga koji je stvarao, u ovom slučaju pismo – glagoljicu, a to znači, kada želimo rasvijetliti postanak glagoljice, „zanimanje za nadarenost i naobrazbu Konstantina Filozofa“²⁵ Sredinom 20. st. izrazio je uvjerenje kako glagoljici uzor ne treba tražiti u grčkom, latinskom ili židovskom pismu jer se Konstantin, kao protivnik trojezične hereze, odbijao ugledati u te grafije. Prema njemu glagoljica je originalno pismo koje počinje križem, a i ostala se slova temelje na kršćanskim simbolima, „likovima s kršćanskim značenjem i to križa, $+$, simbol Kristove muke, kružnice, \bigcirc , simbol beskonačnosti i cjelovitosti Boga i trokuta, Δ , simbola Svetoga Trojstva.“²⁶ Damjanović u *Slovu iskona* zaključuje da su se Černohwostowa rješenja glagoljičnih slova razvrstala u četiri skupine. Prvoj je skupini

²⁴ Damjanović, Stjepan, n. dj., 56.

²⁵ Sambunjak, Slavomir, n. dj., 52.

²⁶ Isto, 50.

zajednički element križ, drugoj elementi križa, trećoj križ i krug, a četvrtoj krug i trokut, tj. elementi trokuta.

Među istraživačima nije bilo uspjeha kada su pokušali odrediti karakteristiku koja bi se mogla naći u svakom glagoljskom slovu. Bugarski istraživač P. Ilčev pokušao je dokazati kako je ta karakteristika crtica koja rotira oko vertikalne osi pod kutom od 90°, a rjeđe od 45°. Njegove teze nisu zaintrigirale znanstvenike koliko hipoteza V. Jončeva. „Jončev je opisao kružnicu oko svakog slova i predočio nam mrežu u koju se može upisati svako glagoljično slovo. Tu mrežu čini spomenuta opisana kružnica koju četiri dijametra dijele na osam jednakih dijelova.“²⁷

2. 3. 4. Ostale teorije

Gotsku tezu o postanku glagoljice zastupao je hrvatski paleoslavist Josip Hamm. Polazio je od toga da se u starim tekstovima govorilo o jednom pismu i „da svi kojima se stari autori obraćaju očito znaju na koje se pismo misli.“²⁸ Darko Žubrinić u Hrvatskoj glagoljici spominje Hammovu migracijsku hipotezu koja „smatra da je glagoljica mogla nastati prilikom seobe Slavena u dodiru s arijanskim Gotima i gotskim runama (futharkama). Hamm je poznat i po tome što je često osporavao i navodio brojne razloge koje ne idu u prilog činjenici da je Konstantin tvorac glagoljice. Nakon 1947. god. odustao je od svoje teorije. Hrvate je više simpatizirala jeronimska teorija koja govori da je Sveti Jeronim, inače „zaštitnik našega narodnog jezika u liturgiji“²⁹, autor glagoljskoga pisma, a to onda znači i da je ono starije od Konstantina-Ćirila. Damjanović smatra da danas u užem smislu ne postoje pristaše tzv. jeronimske teorije. Kao najpoznatijeg zagovaratelja hrvatskoga podrijetla glagoljice ističe franjevca Marka Japundžića koji kaže da trebamo slaviti Ćirila i Metoda, ali da njezin nastanak ne trebamo povezivati s njima. On u svojoj knjizi *Tragom hrvatskog glagolizma* piše kako su Sveta Braća možda upoznala glagoljicu već u Solinu gdje je bilo mnogo Slavena i gdje su naučili i slavenski jezik. Žubrinić piše: „Jedan od onih koji smatraju da je Ćiril stvorio ćirilicu, a ne glagoljicu, jest Marko Japundžić.“³⁰ Za njega je glagoljica hrvatsko narodno pismo koje je nastalo prirodnim razvojem prije Ćirila. Neki su čak tvrdili kako je glagoljica nastala iz etiopskog pisma čija slova

²⁷ Damjanović, Stjepan, n. dj., 56.

²⁸ Isto, 57.

²⁹ Runje, Petar. O knjigama hrvatskih glagoljaša. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1998. Str. 102.

³⁰ Žubrinić, Darko. Hrvatska glagoljica. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda): Element, 1996. Str. 15.

slične glagoljskim pa Žubrinić navodi sljedeći primjer radi usporedbe: „etiopsko ‘ha’ vrlo je slično glagoljskom ‘a’, tj. A.“³¹ Vesely iz Češke smatrali su da su glagoljicu donijeli irski misionari, povjesničar umjetnosti Antun Bauer vjeruje kako je ona povezana s armenskom azbukom dok je ukrajinski stručnjak I. Ohienko tvrdio kako je „glagoljica trebala biti *samoniklo rusko pismo* koje postoji još prije vremena Ćirila i Metoda“³² Ostali su znanstvenici odbacili Ohienkova stajališta glede nastanka glagoljskoga pisma. Da je ninski biskup Teodozije tvorac glagoljice mislio je Rus Leonid, a naš slikar Oton Gliha smatra kako je glagoljica složena prema oblicima koji su nastali u gradnji kamenih suhozida, gromača, a slično je tvrdio i Želimir Janeš.

Radoslav Katičić u tekstu *Uz pitanje o postanku i starosti glagoljice* napominje kako ideološka i politička usmjerenja imaju važnu ulogu u znanstvenom životu, ali i da su bezvrijedna kao razlozi za prihvaćanje i odbacivanje znanstvenoga mišljenja. Smatra da se o postanku glagoljice i njezinoj starosti i o tome kako je ona došla među Hrvate mora i dalje, u budućnosti raspravljati.

Nameće nam se zaključak da su sve teorije o postanku glagoljice dobre ako se želimo baviti proučavanjem staroga pisma, biti glagoljaši, ali dosadašnja su istraživanja pokazala kako je jedina i vjerojatno istinita teza ona koja govori da je glagoljsko pismo stvorio Konstantin Filozof, u što ne sumnja ni Bratulić kada ističe „Konstantin Ćiril sastavio je pismo Slavenima.“³³ Jedino daljnja istraživanja mogu pridonijeti da se ta vjerojatnost potvrdi ili da saznamo možda nešto više o drugim, manje vjerojatnim, pa i onim odbačenim, teorijama o nastanku glagoljice.

2. 4. Tipovi i razvoj glagoljice

Damjanović, Sambunjak i Žubrinić u svojim knjigama govore o postojanju dviju osnovnih vrsta glagoljice, oble i ugate, pri čemu navode mogućnost postojanja trećega oblika – trokutastog za kojeg se kao najstarijeg osobito zalaže Marica Čunčić. „Glagoljicu koja se od nastanka toga pisma pa do XII. stoljeća upotrebljavala u Moravskoj, Panoniji, Češkoj, Bugarskoj i Hrvatskoj nazivamo *oblom*“³⁴ jer je krug jedan od temeljnih elemenata pisma, a spojnice koje

³¹ Isto, 15.

³² Isto, 17.

³³ Bratulić, Josip. Leksikon hrvatske glagoljice. Zagreb: Minerva, 1995. Str. 9.

³⁴ Damjanović, Stjepan, n. dj. 62.

povezuju elemente tkd. su oble. Neki³⁵ znanstvenici tvrde da obla glagoljica, koju još nazivaju makedonskom i bugarskom, nije starija od uglate, tj. hrvatske, već da su nastale u isto vrijeme. Dalje naglašava kako većina pak vjeruje da je razvoj tekao od oblih pa sve do uglatih oblika. Sambunjak tkd. bilježi da je najstarija faza glagoljice dala oble, ali i trokutaste oblike, dok će novija razdoblja bilježiti uglata slova.

Obla je glagoljica kvantitetom puno više zastupljena u literaturama nego uglata pa tako i Sambunjak, ali i Damjanović navode gotovo istu podjelu faza oble glagoljice.³⁶ Solunska faza traje od 860. do 863. god. te u njoj nemamo sačuvanih tekstova, već se moramo koristiti rekonstrukcijom iz abecedarija i osobina sačuvanih u kasnijem razdoblju. Damjanović bilježi da „dvojni znaci za *i* i *o* nisu imali nikakve funkcionalne vrijednosti, a da su *šta* i *đervъ* označavali meko *t'* i *d'* jer su se tako u solunskoj okolini izgovarale kontinuantе praslavenskih **tj*, **dj* u to doba.“³⁷

Drugo razdoblje nazivaju moravsko-panonskim, a traje od 863. do 885. godine iz čega se vidi da ga je obilježilo djelovanje Svete Braće u Panoniji. Sambunjak piše „Oblici su slovâ podjednako obli kao i uglasti ili trokutasti, a spomenici su oni najstariji sačuvani.“³⁸ Nesimetričnost i nepravilnost obilježja su ovoga razdoblja, a pokazuju i sklonost promjenama oblika slova. Ona imaju osobine majuskularnog pisma, smještene su između dviju linija što znači da su smještene između gornje linije i protežu se do granice donje linije.

Moravsko-panonsku fazu obilježila je pojava paučastoha *h*³⁹, a za grafem /f/, uz već poznato *ъ*, javlja se i *F*. „Kontinuantе praslavenskoga **tj*, **dj* bile su na moravskom tlu *c'*, *z'* (*svec'a*, *mez'a*) pa su se i bilježile grafemima za te foneme.“⁴⁰ Za *šta* kažu da je ostao nezaposlen dok se *đervъ* upotrebljavao samo u posuđenicama iz grčkog.

Od 885. do 1097. traje češka faza gdje su Praški listići jedini predstavnici, spomenik, odnosno prijepis nastao u Sazavi u 11. st.

Ohridska faza počinje 886. godine i traje do 12. st. kada nastupa ćirilica. Utemeljuju ju učenici Svete Braće Kliment i Naum u Ohridu u Makedoniji gdje organiziraju vjersku i književnu djelatnost pod Ohridskom književnom školom. Slova primaju oble oblike

³⁵ Damjanović ne navodi imena tih znanstvenika.

³⁶ Sambunjak navodi da je ta podjela preuzeta iz Bratulićeva Leksikona hrv. glag., str. 39-46

³⁷ Damjanović, Stjepan, n. dj., 62.

³⁸ Sambunjak, Slavomir, n. dj. 15.

³⁹ Damjanović koristi naziv: paukasto *h* koje se naziva *хъмъ*.

⁴⁰ Damjanović, Stjepan, n. dj., 62.

karakteristične za tzv. glagoljicu makedonskog tipa. U isto vrijeme javljaju se i uglata slova pa obla postupno prerastaju u uglata. Obla je glagoljica ohridskoga razdoblja s jednolinijskog prešla na dvolinijsko pismo što se može vidjeti kod Marijanskog evanđelja, Assemanijevog evanđelja, Zografskog evanđelja i Kločeva glagoljaša. Analizirajući gramatički pol ovoga razdoblja Damjanović piše: „Tako je grafem šta [...] označavao *št*, ali *đervb* nigdje ne označuje *žd* koje se piše dvočlano, a *đervb* utvrđuje svoju vrijednost iz moravskog razdoblja i novosti u njegovu realiziranju dogodit će se tek na hrvatskom tlu.“⁴¹

Od 12. st. glagoljica je zastupljena na hrvatskim teritorijima gdje služi za civilizacijske potrebe, a ne samo za crkvene knjige. Na našim prostorima dobila je uglati oblik pa se u literaturi često, uz naziv uglata glagoljica, govori i o tzv. hrvatskoj glagoljici.

2. 5. Simboličko-geometrijski ustroj glagoljice

Simboličko-geometrijski ustroj glagoljice podnaslov je koji se semantički može shvatiti i kao zaključak proučavanja teorija o postanku i vrsti glagoljice. Sambunjak smatra da je glagoljska paleografija učinila pogrešku kada je uzore za svako pojedino slovo tražila u tuđim pismima. Pri kreiranju slova sporedna je bila njihova sličnost s drugim pismima koja autor čak nije ni poznao, „a bitno je bilo to da su glagoljska slova povezana u cjelinu jedinstvom autorove misli i unaprijed stvorenim njegovim planom“⁴². Produbljujući svoju misao na jedan filozofski način Sambunjak nastavlja: „u temelju svakoga od glagoljskih slova stoji jedan zajednički lik, lik koji ni u jednome od slova nije cio i u potpunosti prisutan, ali jest djelomice, u elementima, lik koji sam po sebi nije ni jedno slovo, ali svako slovo, svako od glagoljskih slova jest to, slovo, upravo po njemu.“⁴³ Svako je slovo lik, a pismo likovni fenomen. Bit pisma je u tome što je ono prožeto intertekstualnošću; prauzor je matematičke naravi i pralik geometrijskog karaktera. Slovo je lik koji je model crkvene arhitekture, instrument kreacije i simbol, a prema Kneževiću ima sljedeća značenja: „dar govora, izražajnost, misli, sklad riječi, smisao [...] nauka, Božja riječ, [...] pismo, Sveto pismo...“⁴⁴ Glagoljsko je pismo, na jedan način, i sustav jer je svako slovo, posredstvom modela nastanka, u vezi sa svakim drugim slovom. Konstantinova su

⁴¹ Isto, 63.

⁴² Sambunjak, Slavomir, n. dj., 27.

⁴³ Isto, 28.

⁴⁴ Knežević, Anto. Filozofija i slavenski jezici. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1988. Str. 24.

slova simboli inspirirani kršćanstvom, a da to zaključivo dovoljna nam je „misao koju nam Konstantin upućuje likom prvoga slova azbučnoga niza – Kristovim znakom! Znakom svjetlosti i pobjede, žrtve i nade on, svima koji **znaju**, otvara put spasenja u vječnosti.“⁴⁵

Konstantin Filozof nije slučajno dobio svoj nadimak. Za izum pisma nije morao poznavati druga pisma pa ni to da mogući ključ nastanka treba tražiti u geometriji, ali sigurno je znao da je pismo likovni fenomen, „da likovi omogućuju izražavanje misli kao i riječi [...] tu bi trebalo tražiti temeljnu misao, ideju koja je autoru poslužila kao polazište u kreiranju glagoljice, da je u temelju svakog lika geometrijski element kao što je u temelju govora glas a u temelju pisma grafem.“⁴⁶

2. 6. Tekstovi na glagoljici

Glagoljska djela pisana rukom, kao i ona objavljena tiskom, predstavljaju važne kulturne pojave za hrvatsku zajednicu. Ta su djela bogato naslijeđe koje niti jedan rad o glagoljici ne treba zaobići. Pod ovim ću poglavljem pokušati obuhvatiti većinu glagoljskih djela koja spominju knjige o glagoljici, a o njima detaljnije ne ću govoriti u ovome radu jer sam se prvenstveno pri njegovu pisanju zanimala za uže područje glagoljice, za nju samu kao pismo; za glagoljicu u užem smislu riječi (definiranje, nazivi, razvoj).

2. 6. 1. Rukopisna glagoljska djela

„Povijesni nam dokumenti svjedoče da se glagoljicom pisalo i u IX. stoljeću, ali nam se tekstovi nisu sačuvali“⁴⁷ pa Anica Nazor i Benedikta Zelić-Bučan, kao najstarije poznato rukopisno djelo, izdvajaju Kločev glagoljaš iz 11. st. kojemu je ime dao „slovenski slavist Jernej Kopitar po grofu Parisu Clozu koji ga je otkrio u svojem dvorcu u [...] Tirolu.“⁴⁸ Riječ je o četrnaest listova pergamene koji sadrže četiri propovijedi, homilije istočnih crkvenih propovjednika za Veliki tjedan. Za razliku od Kločeva glagoljaša, koji je napisan oblom

⁴⁵ Paro, Frane, n. dj., 427.

⁴⁶ Sambunjak, Slavomir, n. dj., 28.

⁴⁷ Bratulić, Josip; Damjanović, Stjepan. // Hrvatska pisana kultura. Zagreb: Veda, 2005. Sv. Str. 27.

⁴⁸ Nazor, Anica, n. dj., 22.

glagoljicom, Bečki listići iz 12. st. pisani su poluobljim i poluuglatim tipom te predstavljaju najstariji liturgijsko-književni tekst s hrvatskoga područja kao i prvi spomenik hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika. Slijede ih Budimpeštanski odlomci s prijelaza iz 11. u 12. st kao najstariji očuvani hrvatskoglagoljski hagiografski tekst, Münchenski abecedarij s početka 12. st. poznat po tome što sadrži dvije slavenske azbuke: ćirilsku i glagoljsku koje su naknadno upisane, zatim Bašćanski (Premudini) ostrišci iz 12. st. koji predstavljaju odlomke misala, a bili su vlasništvo popa glagoljaša Vinka Premude iz Baške. Anica Nazor spominje još jedan tekst pisan na pergameni, a riječ je o Glagoljskom abecedariju penitencijara Jurja iz Slavonije koji datira s početka 15. st. i koji sadrži njegove molitve i azbuku napisane po sjećanju.

Od kamenih natpisa najpoznatiji je „Dragi kamen hrvatskoga jezika“⁴⁹ - Bašćanska ploča koja je nastala oko 1100. god. i koja je pronađena u Jurandvoru, kraj Baške, na otoku Krku. Iz 11. st. potječe Plominski natpis pored kojeg je i uklesan lik za kojeg se vjeruje da je sv. Silvan. Valunska ploča predstavlja nadgrobnu ploču iz 11. st., „a na njoj se susreću *dva pisma* – karolina i (još) obla glagoljica – i *dva jezika* – latinski i hrvatski“⁵⁰. U Grdoselu, u Istri, nađen je ulomak uklesan na bijelom vapnencu kojeg krasi glagoljska slova i kojeg su nazvali Grdoselski ulomak. Iz istog stoljeća potječu Humski grafit i Supetarski ulomak. Oko 1200. god. datira Ročki glagoljski abecedarij u kojem se oblikuje uglata glagoljica i kojeg je otkrio Branko Fučić kada je skidao žbuku i višekratne vapnene naslage na zidu Crkve sv. Antuna u Roču. Reljef s likom sv. Martina, biskupa s glagoljskim natpisom pripada vremenskom razdoblju od oko 1330. god., a lik sv. Martina s lijeve i desne strane okružuju ustavom pisana, urezivana glagoljska slova.

Rukopisnim djelima pripadaju poznati misali kao što su Misal kneza Novaka iz 1368., predložak za Misal iz 1483., Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića kao „najljepši hrvatskoglagoljski kodeks [...] iz 1404.“⁵¹, Berlinski misal iz 1402., Prvi vrbnički misal iz 1456. i šest godina stariji Drugi vrbnički misal te Newyorški misal iz 15. st.

Ovoj skupini pripadaju i časoslovi, odnosno brevijari od kojih je najstariji poznat pod nazivom Fragmenti brevijara, a predstavljaju najstarije fragmente u Vrbniku. Sadrže dijelove iz druge i treće nedjelje adventa te datiraju iz 13. st. Na prijelazu iz 13. u 14. st. poznat je Prvi vrbnički brevijar, a iz 1460. god. potječe Brevijar popa Mavra. 1495. poznata je po Drugom novljanskom brevijaru, a prvu polovicu 13. st. obasjao je Ljubljanski homilijar pisan glagoljicom

⁴⁹ Isto, 28.

⁵⁰ Hercigonja, Eduard. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska, 1994. Str. 28.

⁵¹ Žagar, Mateo, n. dj., 173.

prijelaznog razdoblja. Jedan od najvrjednijih rukopisa je i Brevijar Vida Omišljanina kojeg nazivaju hrvatskoglagoljskom Biblijom. Prožet je i glagoljskim, latiničnim i ćirilskim inicijalima.

Biblijski tekstovi: Lobkovicov (Senjski) psaltir iz 1359. god., Pjesma nad pjesmama, Razmetni sin, Reimsko evanđelje iz 1395., Frašćićev psaltir iz 1463., apokrifi: Život Adama i Eve, Abrahamova smrt, Djela Pavla i tekle, legende i vizije: Čistilište svetoga patricija, Život Marije Magdalene, Lucidar te poučna djela poput Romana o Troji samo su neka od brojnih djela koja literatura bilježi kao kulturna dobra koja su prožeta glagoljskom djelatnošću.

Glagoljskom rukom pisna djela javljaju se i u pravnom spektru kojem pripadaju Vinodolski zakonik iz 1288. god., Istarski razvod, Regula svetoga Benedikta s kraja 14. st., Knjiga računa bratovštine (crkve) i općine Roč u Istri iz 16. i 17. st., Knjiga primitaka i izdataka bratovštine (crkve) sv. Antuna u Belom na Cresu, tkd. iz 16. i 17. st., Dobrinjska isprava kao najstariji glagoljski pravni dokument s otoka Krka iz 1100. god., Oporuka Jelene, sestre Petra Kružića iz 1541. te Klimantovićeve konstitucije iz 1492. god.

2. 6. 2. Tiskana glagoljska djela

Prema Eduardu Hercigonji „glagoljaška sfera tijekom XV. stoljeća ulazi u razdoblje pune zrelosti [...] stvarni vrhunac književnostvaralačkog iskustva doseže tiskanjem u svakom pogledu jedinstvenog ostvarenja tipografskog umijeća: 'editio princepsa' *Misala po zakonu rimskog dvora*' čiji je tisak završen 22. veljače 1483.“⁵² Mjesto njegova tiskanja se ne zna, ali se pretpostavlja da je tiskan najvjerojatnije u Veneciji, a Anica Nazor piše da neki misle da je tisak obavljen u Kosinju u Lici. „Ostale su glagoljske inkunabule: Brevijar po zakonu rimskoga dvora (1491. [...]), Traktat o ispovijedi (1492.), Baromićev brevijar (1493.), Senjski misal (1494.), te Spovid općena (1496.)“⁵³

U 16. st. u senjskoj tiskari, koju je osnovao Blaž Baromić, tiskaju se sljedeće knjige: Misal i to 1494., Spovid općena 1496., Meštrija dobra umrtija s ritualom, kojoj ne znamo godinu, Naručnik plebanušev, Transit svetoga Jerolima 1508., Mirakuli Blažene Deve Marije tkd. 1508., a iste godine izlazi i posljednja knjiga senjske tiskare – Korizmenjak.

⁵² Hercigonja, Eduard. Na temeljima hrvatske književne kulture. Zagreb: Matica hrvatska, 2004. Str. 115.

⁵³ Žagar, Mateo, n. dj., 182.

Šimun Kožičić Benja osnovao je tiskaru u Rijeci 1530. godine gdje su, kao i u senjskoj glagoljskoj tiskari, tiskana šest djela. Prva tiskana knjiga Kožičićeve tiskare zove se Oficij rimski, odnosno Oficij Blažene djevice Marije, a tiskan je 1530. Pretpostavlja se da je iste godine tiskan i Psaltir. Misal Hruacki tiskom je objelodanjen 1531. kao i preostale knjige riječke glagoljske tiskare: Knjižice krsta, Knjižice od rimskih arhijereov i cesarov te Od bitija redovničkoga knjižice.

Važno je spomenuti i trinaest knjiga koje su od 1561. do 1564. tiskane u Urachu. Prva među njima je Tabla za dicu, a zatim slijede Katehismus, Mali katekizam, Postila, Prvi del novoga testamenta, Jedni kratki razumni nauci, Artikuli ili deli prave stare krstianske vere, Drugi del Novoga teštamenta, Kratka suma, Beneficium Christi, Spovid i spoznanije prave krstijanske vire, Bramba augustanske spovedi i Crkveni ordinalic.

17. i 18. st. razdoblje je koje je obilježila nestašica glagoljskih knjiga, a neke od onih koji su ipak ugledale svjetlo dana su Nauk karstjanski kratak, tiskan u Rimu; abecedarij, početnica ili priručnik, tkđ. iz Rima, poznat kao Azbukividnjak slovinskij, Časoslov rimskij slavinskim jazikom i dr.

Nabrojana djela svjedoče kako je Hrvatska kultura bogata kulturnim vrijednostima koje se trebaju njegovati i čuvati od uništenja i zaborava kako bismo uvijek imali na umu da su naši stari pisali glagoljskim slovima, koja ne trebaju ostati samo važnošću starijih vremena. Sličnu misao iznosi i Damjanović kada kaže: „Brojnost i kakvoća sačuvanoga svjedoči o znatnoj i razgranatoj kulturnoj djelatnosti, a neke njezine plodove teška su vremena uništila.“⁵⁴

⁵⁴ Damjanović, Stjepan. Jezik hrvatskih glagoljaša. Zagreb: Matica hrvatska, 2008. Str. 9.

3. Glagoljski ogled u današnjim vremenima

Glagoljskim se pismom u službenoj upotrebi pisalo u prošlosti, ali zanimanje za nju nije se ugasilo ni danas. Može se reći da je glagoljica uskrsnula iz spoznaje da ona sama obilježje hrvatske kulture i nacionalnog identiteta.

Ovo poglavlje prikazat će gdje se sve danas ona neguje i koja su djela njome inspirirana.

3. 1. Akademije, instituti, društva, muzeji i knjižnice

Dok je prošlost čuvala glagoljicu posebno za liturgijske tekstove, u sadašnjosti je oživio interes za učenjem toga pisma kao i za širenjem brige za glagoljicu i glagoljaštvo. Anica Nazor spominje kako se diljem Hrvatske, već u osnovnim školama, počinje učiti glagoljica u izbornoj nastavi, a „među prvima u knjižnici u Travnom u Zagrebu“⁵⁵ održavaju se sastanci gdje se uči glagoljska azbuka. U nekadašnjim glagoljskim središtima, kao što su Roč, Krk i Senj, osnovane su glagoljske akademije. Mala glagoljska akademija Juri žakan smještena je u Senju koja na tjedan dana okuplja do pedeset polaznika šestih razreda osnovnih škola u Roču gdje slušaju predavanja stručnjaka, uče i vježbaju glagoljicu, a nakon toga pišu i samostalne tekstove glagoljskom azbukom. „Obilazi se i Aleja glagoljaša, osebujan spomen-kompleks podignut između gradića Roča i Huma [...] u čast glagoljici i glagoljašima, kojim je prikazan razvojni put i povijesna ukorijenjenost glagoljice među Hrvatima.“⁵⁶ Ročka Mala glagoljska akademija, koju od početka vodi Karmen Kevereski-Niković, objavljuje časopis Glagoljaška škrinjica koji priređuje novinarska radionica. Na Krku djeluje nekoliko ljetnih škola, tečajeva koje tkđ. možemo nazvati malim glagoljskim akademijama. Od 1992. djeluje škola u Gabonjinu, a od 1993. i na Korniću gdje se svladavaju osnove pisanja glagoljice i čitanje tekstova. U Gabonjinu je napravljen Put glagoljaša svetoga Petra, pješačka staza koja iz središta Gabonjina vodi do Crkve sv. Petra iz 13. st. Put je obilježen glagoljskim slovima i porukama ispisanim glagoljicom na četrdeset dvije ploče, a izgradili su ga mještani koje je vodio Svetko Ušalj. Od 1997. godine u gradu Krku

⁵⁵ Nazor, Anica, n. dj., 136.

⁵⁶ Isto, 136.

djeluje Mala staroslavenska akademija dr. Antun Mahnić koju vodi profesorica povijesti Ana Kirinčić. Ime je dobila po Staroslavenskoj akademiji iz 1902. i njezinu utemeljitelju biskupu Antunu Mahniću. „Djeluje pri osnovnoj školi u sedam radionica: povijesnoj, likovnoj, literalnoj, kaligrafskoj, informatičko-novinarskoj, glagoljaškoj i glazbenoj. Svaki saziv izdaje list *Luč*, istoga imena kao nekoć Mihanovićev list *Luč*.“⁵⁷ U Senju se tkđ. uči glagoljica gdje se održavaju Susreti glagoljaša poznati i pod nazivom Dani glagoljice u Senju. Održavaju se svake godine od 1998. i traju tri dana. Senjski učenici Osnovne škole Silvija Strahimira Kranjčevića 2004. godine izdali su mapu koja opisuje Senj, većinom, na glagoljskoj azbuci. Mirko Raguž zaslužan je za okupljanje mladih glagoljaša u Senju.

Staroslavenski institut poznat je kao nasljednik krčke Staroslavenske akademije gdje se istražuju glagoljski biblijski, liturgijski, apokrifni, legendarni i dr. tekstovi. U njemu je prikupljena hrestomatija Hrvatska književnost srednjega vijeka objavljena u okviru edicije Pet stoljeća hrvatske književnosti. U Institutu se proučava crkvenoslavenski jezik, a prikupljaju se i glagoljske knjige. Od svojega utemeljenja, 1952., Staroslavenski institut izdaje časopis Slovo i Radove Staroslavenskog instituta.

Hrvatska je metropola tkđ. poprište suvremenih glagoljskih zbivanja jer je ondje 1993. osnovano Društvo prijatelja glagoljice kojeg je utemeljio profesor sa zagrebačkog Fakulteta elektrotehnike i računarstva Vladimir Čepulić, prvi predsjednik toga društva. Društvo organizira tribine u Matici hrvatskoj kao i predavanja po školama i knjižnicama diljem Hrvatske, a organizira i tečajeve azbuke. 1995. osnovali su zvor Baščina, a u duhu glagoljice, izdaju i istoimeni časopis. Otvorili su i Glagoljski kutak s knjigama u zagrebačkoj knjižnici Bogdana Ogrizovića, a osnovali su i Klub mladih prijatelja glagoljice s namjerom da razviju svijest kod mladih o važnosti glagoljske baštine. Glagoljsko središte Frankopan, osnovano 2003. god. u Zagrebu, tkđ. je sudjelovalo u osnivanju Kluba i promicanju važnosti učenja glagoljskoga pisma.

Muzeji koji posjeduju vrijednosti s elementima staroga pisma nalaze se diljem Hrvatske; u Rijeci, Novom Vinodolskom, Belgradu kraj Crikvenice, Senju, Jurandvoru, na otočiću Košljunu kod Punta, u Puli, Poljicama, na brdu Čokovac kod Tkona na Pašmanu itd. „Zagreb je danas najbogatija riznica glagoljskih tekstova na svijetu. U zgradi HAZU nalazi se Baščanska ploča, a najbogatiji arhiv glagoljskih rukopisa na svijetu je Arhiv HAZU“⁵⁸ gdje se čuvaju čak četiristo četrdeset tri rukopisa. Zadarski i šibeniki arhivi tkđ. posjeduju mnoštvo glagoljskih

⁵⁷ Isto, 138.

⁵⁸ Žubrinčić, Darko. Hrvatska glagoljica, n. dj., 347.

isprava, a važno je spomenuti da je oko Zadra učinjen veliki propust za vrijeme ratnih zbivanja 1991. jer se glagoljske vrijednosti nisu na odgovarajući način sklonile što je rezultiralo njihovim uništenjem. 1999. godine „Ministarstvo kulture Republike Hrvatske prihvatilo je projekt *Erasmus naklade* o izložbama kojima bi se u važnijim europskim kulturnim središtima tamošnja javnost informirala o vrednotama hrvatske pisane riječi kroz stoljeća, a navlastito o glagoljici posebnosti naše kulture.“⁵⁹ Glagoljske se izložbe, piše Anica Nazor, održavaju i izvan Hrvatske kao npr. u Dublinu, Berlinu, Bruxellesu, Stuttgardu i Karlsruhenu.

Zanimljivo je spomenuti i zgradu Nacionalne knjižnice u Zagrebu koja posjeduje tepihe prožete motivima glagoljskih slovima, a ona se mogu vidjeti i na zastoru pulskog kazališta.

3. 2. Glagoljica kao inspiracija umjetnika

Glagoljsko pismo, glagoljski tekstovi i djelatnost samih glagoljaša i danas su inspiracija brojnim umjetnicima. Anica Nazor, za primjer, navodi lutkarsku igru Jeronim i lav Ivana Bakmaza „inspiriranu tekstom popularne legende o sv. Jeronimu i lavu, ispričane u glagoljskom senjskom izdanju Transita svetoga Jerolima iz 1508.“⁶⁰

Motiv glagoljskoga pisma prisutan je tkđ. u granama likovne umjetnosti. Kipar Ivan Meštrović svojoj je skulpturi Povijest Hrvata ime uklesao glagoljicom, a nacrt za njih priredio je poznati filolog i poznavatelj glagoljske baštine Stjepan Ivšić. Među likovnjacima, Anica Nazor izdvaja Josipa Botterija, koji je naslikao ciklus slika na temu glagoljskog Misala Hrvoja Vukčića Hrvatinića, kao i Vjeru Reiser je oslikala glagoljske mape kojima su nazivi sljedeći: Psaltir, Očenaš, Drugi novljanski brevijar i Spovid općena.

1996. godinu obilježila je praizvedba impresivnog Hrvatskog glagoljaškog rekvija za solo, zbor i orkestar Igora Kukuljevića, a „Hrvojev misal našao se u skladbi Josipa Magdića Glagoljski triptih (1997.).“⁶¹

Književno-umjetnički tekstovi novijega doba nezamislivi su bez glagoljskih tema. Jakša Fiamengo napisao je pjesmu Injoštar, što znači tinta, na arhaičnoj čakavštini, a objavljena je prvi

⁵⁹ Nazor, Anica, n. dj., 144.

⁶⁰ Isto, 142.

⁶¹ Isto, 142.

put u katalogu⁶² izložbe glagoljice u Dublinu. Kršćanska sadašnjost 1996. godine objavila je knjigu Otkriće blizine koju potpisuje Zagrepčanin Stjepan Lice. Prva pjesma njegove knjige posvećena je Ćirilu Konstantinu i Metodu, a zove se Dobro je... Nakon same posvete Svetoj Braći nalazi se citat akrostiha glagoljskih slova nakon čega slijedi sama pjesma kojom subjekt na umjetnički način interpretira značenje akrostiha i kojoj početak glasi:

„**Dobro je** živjeti na zemlji.

To govore oni koji znaju da čovjek ne može svoja

Pismena ispisivati po volji, vatri i vjetru. Voda ispire

Čovjeka, vatra ga pročišćava, vjetar oslobađa i od

Njega može ostati samo dobro.

Dobro je biti čovjekom.“⁶³

Kao dodatak svojoj knjizi, Darko Žubrinić uvodi poglavlje *Mala glagoljska čitanka* gdje se tđ. mogu naći brojne pjesme koje su većinom ispisane glagoljicom, a neke od njih su Sunčano jutro Đure Sudete, Molitva na putu Antuna Branka Šimića i glagoljsko-latinična verzija Lijepe naše koju je složio Vladimir Ćepulić. Proučavanjem života Svete Braće i glagoljice bavila se i Osječanka Jasna Horvat koja je napisala knjigu *Az gdje*, osim proznih priča koje su nadahnute glagoljicom, daje i geometrijske nacрте svakog pojedinog glagoljskog slova. Ovdje se može ubrojiti i poznati jezični časopis *Jezik* čiju naslovnicu tđ. krase glagoljska slova (v. *Sliku 3.*).

Glagoljsko je pismo, među Hrvatima, postalo toliko popularno da ga nerijetko nalazimo i na proizvodima kao što su šalice (v. *Sliku 4.*) majice, lančići, markice pa i na novčanici od 100 kuna, a neki odlaze i korak dalje pa si tetovažom s motivom glagoljice (v. *Sliku 5.*) ovjekovječuju svoju ljubav prema tom nacionalnom pismu starih Slavena.

⁶² Naziv kataloga: *Discovering the Glagolitic Script of Croatia*, Zagreb, 2000.

⁶³ Lice, Stjepan. *Otkriće blizine*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996. Str. 7.

4. Zaključak

Proučavajući glagoljsko pismo zaključila sam kako je ono tema koja je neiscrpna i kojoj su mnogi znanstvenici posvetili svoju pažnju. Ona je složeno pismo, za koje većina vjeruje, da ga je za potrebe Slavena stvorila umjetnička ruka Konstantina Filozofa. Proučavajući simboliku glagoljice zaključila sam da je ona slikovno pismo, geometrijsko-likovni fenomen koji je povezan s magijom i filozofijom, a preko kršćanskih elemenata nadahnut i kršćanskim življenjem svojega tvorca.

Živjeti u Hrvatskoj ili posjetiti Hrvatsku, a da ne naiđemo na prošla ili sadašnja glagoljska ostvarenja gotovo je nemoguće. Rad je pokazao kako je glagoljica, iako je „mrtvo“ pismo, zaživjela u djelima umjetnika: kipara, slikara i pisaca, a narod je postao svjestan da je ona naš hrvatski simbol pa se rado ukrašava njezinim slovima i kupuje proizvode s glagoljskom tematikom.

Sve to pokazuje kako je glagoljica obilježje naše nacije, pismo koje je potrebno učiti, proučavati i poznavati jer ipak pripada našoj kulturi. Rad je pokazao kako se ta težnja održala u sadašnjosti, a na njegovanju glagoljice treba se uvijek raditi kako bi i buduće generacije bile svjesne našega pisma i kako bi se o njegovom još većem uskrснуću moglo govoriti u budućim vremenima.

5. Literatura

1. Bratulić, Josip; Damjanović, Stjepan. // Hrvatska pisana kultura. Zagreb: Veda, 2005. Sv. I.
2. Bratulić, Josip. Leksikon hrvatske glagoljice. Zagreb: Minerva, 1995.
3. Damjanović, Stjepan. Jezik hrvatskih glagoljaša. Zagreb: Matica hrvatska, 2008.
4. Damjanović, Stjepan. Slovo iskona. Zagreb: Matica hrvatska, 2004.
5. Čunčić, Marica. Metodologija analitičke paleografije i osnovni oblik glagoljskog pisma, doktorska disertacija, Zagreb, 1985.
6. Hercigonja, Eduard. Na temeljima hrvatske književne kulture. Zagreb: Matica hrvatska, 2004.
7. Hercigonja, Eduard. Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2009.
8. Hercigonja, Eduard. Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja. Zagreb: Matica hrvatska, 1994. Str.28.
9. Japundžić, Marko. Tragom hrvatskoga glagolizma, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995.
10. Katičić, Radoslav. Uz pitanje o postanku i starosti glagoljice, Croatica, 26/42-43-44, 1995-1996 (1996).
11. Knežević, Anto. Filozofija i slavenski jezici. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1988.
12. Lice, Stjepan. Otkriće blizine. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996.
13. Lukić, Milica. Prva hrvatska lektira: Prijedlozi za čitanje Bašćanske ploče u srednjoškolskoj nastavi. // Život i škola 11 (1/2004).
14. Nazor, Anica. Knjiga o hrvatskoj glagoljici „Ja slovo znajući govorim“. Zagreb: Erasmus naklada, 2008.
15. Oczkova, Barbara. Hrvati i njihov jezik. Zagreb: Školska knjiga, 2010.
16. Paro, Frane. Četiri glasnika radosne vijesti Konstantina Filozofa. // Slovo 56-57 (2006-2007). URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=35206 (23. kolovoza 2011.)
17. Runje, Petar. O knjigama hrvatskih glagoljaša. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1998.
18. Sambunjak, Slavomir. Gramatografija Konstantina Filozofa Solunskoga. Zagreb: Demetra, 1998.
19. Zelić-Bučan, Benedikta. Jezik i pisma Hrvata. Split: Matica hrvatska, 1997.

20. Žagar, Mateo. Glagoljica u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi. // Povijest hrvatskoga jezika. Zagreb: Croatica, 2008. Str. 182.
21. Žubrinić, Darko. Glagoljski brojevi. // Partner u učenju 11 (2001). Str. 35. URL:
<http://element.hr/static/files/1-Realni%20brojevi/O%20podrijetlu%20brojeva/O%20podrijetlu%20brojeva%20-%20Glagoljski%20brojevi%20-%20Clanak%20iz%20MiSa%20br.%2011.pdf> (22. kolovoza 2011.)
22. Žubrinić, Darko. Hrvatska glagoljica. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda): Element, 1996.

6. Dodaci

Slika 1.

• GLAGOLJICA, OBLA I UGLATA (HRVATSKA),
(prema J. Hammu)

izgovor	obla glagoljica	uglata glagoljica	broj slova	transliteracija	izgovor
az	Ɑ	Ɑ	1	a	a
buk	Ɱ	Ɱ	2	b	b
ve	Ɐ	Ɐ	3	v	v
glagoljica	Ɒ	Ɒ	4	g	g
dobro	ⱱ	ⱱ	5	d	d
est	Ⱳ	Ⱳ	6	e	e
stet	ⱳ	ⱳ	7	z	z
izeto	ⱴ	ⱴ	8	ž	ž
zemlja	Ⱶ	Ⱶ	9	z	z
ize	ⱶ	ⱶ	10	i	i
i	ⱷ	ⱷ	20	i	i
der	ⱸ	ⱸ	30	h, ʃ	d
kako	ⱹ	ⱹ	40	k	k
ljude	ⱺ	ⱺ	50	l	l
myshko	ⱻ	ⱻ	60	m	m
naš	ⱼ	ⱼ	70	n	n
om	ⱽ	ⱽ	80	o	o
polo	Ȿ	Ȿ	90	p	p
na	Ɀ	Ɀ	100	r	r
slovo	Ȿ	Ȿ	200	s	s
tvrd	Ɀ	Ɀ	300	t	t
uka	Ȿ	Ȿ	400	u	u
trava	Ȿ	Ȿ	500	f	f
hiti	Ȿ	Ȿ	600	h	h
ot	Ȿ	Ȿ	700	u, ō	o
sta	Ȿ	Ȿ	800	ai, ai/ai	ai, ai/ai
ci	Ȿ	Ȿ	900	e	e
čica	Ȿ	Ȿ	1000	c	c
sa	Ȿ	Ȿ	2000	s	s
jok	Ȿ	Ȿ	—	k	a (C)
jok	Ȿ	Ȿ	—	k	a (C)
jok	Ȿ	Ȿ	—	y	ruko, ai
jok	Ȿ	Ȿ	—	o	jo/je
ju	Ȿ	Ȿ	—	ju	ju
ju	Ȿ	Ȿ	—	e	nazalno e
ju	Ȿ	Ȿ	—	o	nazalno o
ju	Ȿ	Ȿ	—	je	je
ju	Ȿ	Ȿ	—	je	je
theta	Ȿ	Ȿ	—	θ	th
izica	Ȿ	Ȿ	—	i	i

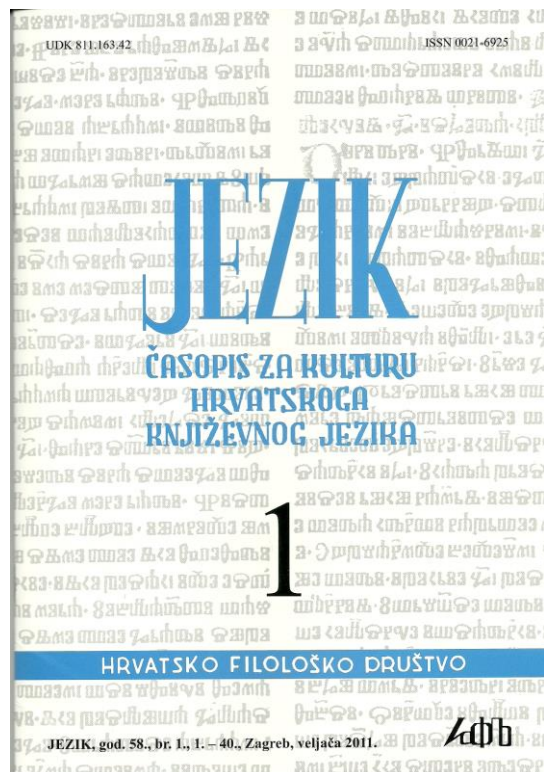
Glagoljska azbuka (Izvor: Nazor, Anica. Knjiga o hrvatskoj glagoljici „Ja slovo znajući govorim“. Zagreb: Erasmus naklada, 2008. Str. Erasmus naklada, 2008. Str. 14.)

Slika 2.

am	am	jaže	ml	pod		
bl	jeje	mlč	pot	tv		
bo	ježe	mo	poto	tvo		
br	jur	ms	potr	tvr		
	jutr	mž	povr	vd		
go	ko	mīl	pr	vl		
gr	li	no	prv	vo		
ho	lo	ol	pt	vod		
hr	lt	oli	so	vr		
il	lv	olju	ti	vt		
ili	lju	ot	tl	z		
it	ljud	pl	to	zo		
iže	li	po	tr	zr		

Primjer glagoljskih ligatura (Izvor: Žubrinić, Darko. Hrvatska glagoljica. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda): Element, 1996. Str. 310.)

Slika 3.

Naslovnica Jezika s motivima glagoljice.

Slika 4.

Motiv glagoljice na šalici (Izvor: Nazor, Anica. Knjiga o hrvatskoj glagoljici „Ja slovo znajući govorim“. Zagreb: Erasmus naklada, 2008. Str. Erasmus naklada, 2008. Str. 141.)

Slika 5.

Glagoljsko pismo popularno je i kod tetovaža. (Izvor: Nazor, Anica. Knjiga o hrvatskoj glagoljici „Ja slovo znajući govorim“. Zagreb: Erasmus naklada, 2008. Str. Erasmus naklada, 2008. Str. 141.)